
Proč ubývají voliči a neplatné hlasy ve druhých kolech českých senátních voleb?*

KAREL KOUBA**

Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Why Does the Number of Voters and Invalid Ballots Decrease in the Second Rounds of Czech Senate Elections?

Abstract: The second rounds of elections to the Czech Senate consistently suffer from the lowest voter turnout among all types of elections in the Czech Republic. Moreover, voter turnout and the share of invalid votes decrease substantially between the first and the second rounds of the Senate elections. This article enquires into the causes of the decrease. It builds on theories that emphasise the salience of elections and the decisiveness of voting and using data from all Senate electoral races between 1996 and 2012 tests several theoretical predictions drawn from these theories. Two types of regression models are employed to test these hypotheses. Surprisingly, the findings show that neither the closeness of the electoral race nor the presence of an incumbent or a communist candidate has an influence on voter turnout. The decrease in turnout between rounds and between electoral cycles is best explained by the fact that first-round elections coincide with other types of elections, and by the lack of ideologically polarised electoral races in the second rounds and the fragmentation of the first round contest. The substantial number of invalid votes in the first rounds can be attributed to voting error rather than deliberate electoral behaviour. The article closes with several suggestions regarding the electoral system used in the Czech Senate elections and with a discussion of the implications of the findings for current research.

Keywords: voter turnout, invalid ballots, Czech Republic, Senate elections, electoral systems

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2015, Vol. 51, No. 2: 227–259

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.2.160>

* Článek byl vytvořen s podporou grantu GA ČR GA13-30062S „Příčiny neplatných hlasů v České republice v komparativní perspektivě dalších post-komunistických zemí“.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Karel Kouba, M.A., Ph.D., Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, třída Svobody 686, 779 00 Olomouc, e-mail: karel.kouba@upol.cz.

Druhá kola voleb do Senátu Parlamentu ČR trpí nejnižší volební účastí ve srovnání se všemi ostatními druhy voleb v ČR.¹ Do značné míry je tento stav jistě vysvětlitelný nižší důležitostí Senátu v českém ústavním systému, resp. druhořadostí voleb, z nichž nevycházejí orgány výkonné moci. To však nevysvětluje, proč ve druhých kolech oproti kolům prvním dochází k dalšímu významnému propadu volební účasti. Pokud ve volbách v roce 2012 dosahovala volební účast v prvním kole 34,9 % oprávněných voličů, ve druhém kole klesla na pouhých 18,6 %. Propad volební účasti na téměř poloviční úroveň během jediného týdne je alarmující a v demokratických volbách používajících dvoukolové hlasování nemá obdoby.² O zvolení senátora rozhoduje pouhá polovina voličů prvního, v naprosté většině nerozhodného, kola. Prvním cílem článku je hledat odpovědi na otázky ohledně příčin těchto mezikolových poklesů.

K poklesu volební účasti ve druhých kolech však dochází nejen ve srovnání s prvními koly, ale i v průběhu času. I přes dočasná zvýšení v některých volebních letech směřuje obecný trend ke stále nižší volební účasti. Pokud v prvních senátních volbách v roce 1996 dosáhla účast ve druhých kolech 30,6 %, pak v roce 2012 se jednalo o pouhých 18,6 %. Druhým cílem tohoto článku je proto hledat odpovědi na otázky ohledně příčin těchto změn v čase. Část tohoto poklesu v posledních letech je pravděpodobně připisatelná působení celostátních faktorů (pokles důvěry v politiku, oslabování významu Senátu atp.). Zde však jsou testována vysvětlení vycházející ze změn přímo na úrovni senátních obvodů. Je pokles mezi volebními cykly vysvětlitelný změnami v politické soutěži na úrovni obvodů?

Volební chování v senátních volbách je dále výjimečné nejvyšším podílem neplatných hlasů v prvních kolech voleb, oproti všem ostatním druhům českých voleb, a výrazným poklesem tohoto podílu v následných druhých kolech. Prů-

¹ Průměr volební účasti za devět volebních cyklů od roku 1996 do 2012 byl 24,1 %. Těsně druhá nejnižší účast doprovází volby do Evropského parlamentu: průměr 24,9 % za tři volební cykly.

² Ve světovém srovnání neexistuje mnoho dvoukolových systémů pro legislativní volby v porovnání jak s výskytem poměrných systémů, tak s jednokolovými většinovými systémy. Srovnání nabízí například volby do francouzského Národního shromáždění. V roce 1997 zde volební účast mezi koly vzrostla ze 68,3 % na 71,3 % a podobně mírně poklesla z 65 % na 60,7 % v roce 2002 [Indridason 2008: 705]. Velmi podobně nízké až zanedbatelné jsou rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem v maďarských parlamentních volbách v jednokolových obvodech. Například v roce 2002 v Maďarsku mezi prvním a druhým kolem vzrostla volební účast o 3,8 procentních bodů z 69,7 % na 72,9 %, v roce 2006 pak o podobně nízký rozdíl poklesla z 67 % na 63,9 % [Simonovits 2012: 367]. Na druhou stranu, volby druhého řádu přirozeně vykazují nižší volební účast a české senátní volby nejsou výjimkou. V jiných druhořadých volbách však nedochází k takovému mezikolovému propadu. Například v pěti slovenských krajích, o jejichž předsedovi se v roce 2013 rozhodlo až ve druhém kole, poklesla volební účast z 19,8 % v prvním kole na 17,3 % v kole druhém [Volby do orgánů 2013]. Z tohoto srovnání je odchylka i propad ve volební účasti mezi oběma koly v českých senátních volbách enormní a zásadně se vymyká zkušenosti demokratických zemí.

měrný podíl neplatných lístků na počtu hlasujících ve všech 296 dvoukolových senátních volbách mezi lety 1996 a 2012 činil 5,02 % v prvním kole, avšak ve druhých kolech se jednalo o pouhých 0,95 %. Existují silné důvody, proč na neplatné hlasy nahlížet v kontextu výzkumu volební (ne)účasti. Jedna z hlavních interpretací jejich výskytu poukazuje na to, že představují funkční ekvivalent k volební neúčasti a že rozhodnutí vhodit neplatný hlas či naopak volby se neúčastnit závisí na kontextuálních faktorech. Srovnání rakouských spolkových zemí naznačuje, že voliči vyjadřují svůj nezájem či protest volební neúčastí tam, kde je hlasování dobrovolné, a vhozením neplatného hlasu tam, kde je hlasování povinné [Hirczy 1994: 74]. Zvýšený výskyt neplatných hlasů ve francouzských venkovských oblastech je interpretován jako důsledek sociální kontroly a společenské normy, v jejímž rámci se voleb účastní i občané, kteří nemají politickou preferenci pro žádného z kandidátů [Zulfikarpasic 2001]. Komparativní studie vysvětlující variaci v podílu neplatných hlasů mezi zeměmi jednak pracují se stejnými nezávisle proměnnými jako při vysvětlení volební účasti [Power, Garand 2007; Ugglá 2008], jednak uzavírají, že z teoretického hlediska má volební neúčast a neplatné hlasování stejné zdroje v nízké rozhodnosti volby a účelnosti hlasování [Power, Garand 2007: 434]. Neplatné hlasy v těchto interpretacích záměrného jednání mohou odrážet protest proti nedůvěryhodným politickým institucím, špatnému ekonomickému vývoji či neefektivní politické nabídce prezentované ve volbách, a jsou proto projevem odcizení voliče [Rosenthal, Sen 1973; Zulfikarpasic 2001; Power, Garand 2007; Ugglá 2008; Cisneros 2013]. Druhá převažující interpretace naopak dokumentuje, že neplatné hlasy nejsou důsledkem záměrného jednání voliče, ale voličovy chyby při hlasování [McAllister, Makkai 1993; Hill, Young 2007]. Pokud jsou zdroje neplatného hlasování podobné jako u volební neúčasti a volič se zúčastní voleb kvůli vnímané občanské povinnosti, přestože nemá politickou preferenci, pak neplatné hlasy nepředstavují výrazný problém. Vysoký podíl neplatných hlasů je ale pro demokratickou volbu problematický, pokud vyjadřují protest nebo pokud jsou výsledkem chyby v hlasování. V rámci prvního přístupu takoví voliči záměrně odmítají participovat na volebním rozhodnutí rázným odmítnutím politické třídy jako celku, ve druhém přístupu je jim naopak možnost volebního rozhodnutí odebrána. Posledním, třetím cílem tohoto článku je proto identifikovat příčiny propadu ve výskytu neplatných hlasů mezi oběma koly volby a zjistit, zda jsou spíše vysvětlitelné záměrným, či nezáměrným jednáním.

Teoretickým východiskem k vysvětlení propadů ve volební účasti i neplatném hlasování je předpoklad, že oba dva jsou ovlivňovány rozhodností (*decisiveness*) a významností (*salience*) volby. U neplatného hlasování je dále formulován předpoklad, že se nemusí jednat o záměrné rozhodnutí voliče (volební chování), ale o nezáměrnou chybu při hlasování. Je zde ověřováno, zda výskyt neplatného hlasování je vysvětlitelný teoretickým modelem poukazujícím na záměr voliče, či spíše na jeho chybu. Výzkum je založen na datovém souboru popisujícím charakteristiky všech 296 voleb uskutečněných ve dvoukolových volbách do Senátu

Parlamentu ČR mezi lety 1996 a 2012. Metodologicky využívá dva druhy kvaziexperimentálních postupů. První vychází z předpokladu, že rozdíly ve volební účasti (či výskytu neplatných hlasů) mezi oběma koly volby nemohou být vysvětleny s poukazem na změnu v ekonomické, sociální či hodnotové struktuře elektorátu. Pouhý týdenní časový odstup mezi oběma koly zaručuje, že jedinou relevantní proměnou prochází pouze politický a institucionální kontext volby, který následně voličovo chování ovlivňuje [Indridason 2008: 703]. Srovnání volební účasti mezi oběma koly tudíž umožňuje využít přirozený experiment v tom smyslu, že naprostá většina faktorů ovlivňujících volební účast má v obou kolech konstantní hodnotu a nemůže se proto na vysvětlení změny v účasti (výskytu neplatných hlasů) podílet. Pro vysvětlení změn v účasti mezi druhými koly v čase je využit postup napodobující kvaziexperimentální metodu *differences-in-difference*, v rámci níž je změna v závisle proměnné porovnána v případech, kde došlo ke změně výchozích podmínek, oproti případům, v nichž ke změně nedošlo [Roberts, Seawright, Cyr 2013]. Tento postup umožňuje odpovědět na otázku, zda zvýšení rozhodnosti druhého kola volby oproti předchozímu druhému kolu ve stejném obvodu má za následek i zvýšení volební účasti.

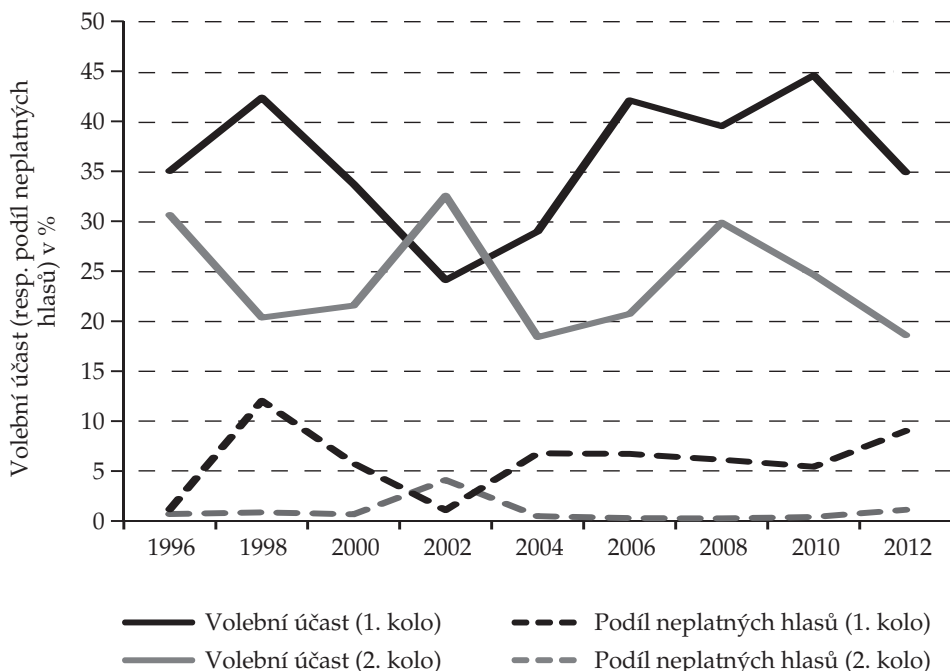
Struktura článku je následující. Nejprve jsou popsány faktory ovlivňující volební účast a výskyt neplatných hlasů na základě existujících teoretických přístupů a zdůvodněny mechanismy, kterými mohou působit na změny ve volební účasti v českých senátních volbách. V další části je tento teoretický model operationalizován pro zjištění příčin propadů ve volební účasti a výskytu neplatných hlasů mezi prvními a druhými koly. Je ověřena platnost těchto teoretických modelů. Následující část se věnuje změnám ve volební účasti v druhých kolech mezi volebními cykly. V závěru jsou získaná zjištění interpretována jak vzhledem ke stávající literatuře, tak vzhledem k doporučením ohledně institucionálního a organizačního nastavení voleb do českého Senátu.

Teoretická východiska

Čeští senátoři jsou voleni na šestiletá období, přičemž každé dva roky se ve volbách obnovuje jedna třetina (27) z 81 senátorských mandátů. Výjimkou byly pouze dvouleté (1996–1998) a čtyřleté mandáty (1996–2000) dvou třetin senátorů, kteří byli zvoleni v prvních (a jediných celostátních) volbách v roce 1996. Senátoři jsou voleni v jednomandátových obvodech dvoukolovým hlasováním s uzavřeným druhým kolem, do něhož postupují dva nejúspěšnější kandidáti z kola prvního, pakliže žádný v prvním kole nezíská nadpoloviční podíl hlasů. První kola, v nichž je kandidát zvolen, jsou však v českém Senátu naprostou výjimkou.

Z hlediska organizace voleb je důležité i to, že jejich první kola zpravidla probíhají současně s volbami do obecních a krajských zastupitelstev, avšak druhá kola nikoliv (volby do obou druhů zastupitelstev jsou jednokolové). Jsou však čtyři druhy výjimek z toho pravidla. První celostátní volby v roce 1996, všech-

Graf 1. Vývoj volební účasti a podílu neplatných hlasů ve volbách do Senátu (1996–2012)

Zdroj: <http://www.volby.cz>.

Poznámka: Údaje dle metodiky ČSÚ pro výpočet volební účasti a neplatných hlasů (tedy podíl počtu vydaných obálek na počtu voličů v seznamu, resp. podíl počtu neplatných hlasů na počtu odevzdaných obálek). Jmenovatele pro výpočty podílů volební účasti a neplatných hlasů proto nejsou v dané volbě stejné.

ny doplňující volby a volby, které se konají v pražských obvodech v době voleb do krajských zastupitelstev, byly zcela nesouběžné s jinými volbami v prvních i druhých kolech. V roce 2002 došlo ke třetí alternativě, kdy první kola byla nesouběžná, ale druhá kola se konala ve stejném termínu jako volby do obecních zastupitelstev. Tyto skutečnosti významně pomáhají vysvětlit celkové trendy ve volební účasti a výskytu neplatných hlasů v prvních a druhých kolech od roku 1996 do roku 2012 (graf 1). Volební účast byla vždy v prvním kole výrazně vyšší než v kole druhém. Jedinou výjimkou je právě rok 2002, kde k volbám přišlo nejvíce voličů ve druhém kole ve srovnání se všemi ostatními druhými koly a zároveň se jedná o jediný volební cyklus, v němž v druhém kole hlasoval vyšší podíl oprávněných voličů než v kole prvním. Závěr, že souběh kteréhokoli volebního kola s jiným druhem voleb je zásadní součástí vysvětlení změny ve volební účasti jak mezi koly, tak mezi volebními cykly [Lebeda 2011], se jeví jako zcela opod-

statně. Toto vysvětlení je však nedostatečné, protože nedokáže zdůvodnit obrovské výkyvy ve volební účasti mezi nesouběžnými druhými koly. Nevíme ani, nakolik je souběžnost prvního kola důležitá pro vysvětlení propadu účasti mezi oběma koly v porovnání s jinými faktory.

Konečně, zrcadlově obrácený vzorec oproti volební účasti se ukazuje u výskytu neplatných hlasů. Ten byl, opět s výjimkou v roce 2002, vždy výrazně vyšší v prvních kolech. I zde se nepochybně projevuje efekt souběhu senátních voleb, i když je u tohoto jevu obtížnější vysvětlit příčiny tohoto trendu než u volební účasti.

Výchozím teoretickým předpokladem pro mezikolové i mezivolební změny ve volební účasti je úvaha, že jsou vysvětlitelné politickým a institucionálním kontextem, v němž se volba odehrává. Tento kontext totiž definuje, nakolik je volba pro voliče významná v tom smyslu, že volič předpokládá, že jeho hlas přímo ovlivňuje výsledky volby a výstupy politiky [Fornos et al. 2004: 915]. Různý kontext volby se promítá do odlišné míry voličem vnímané rozhodnosti volby a účelnosti hlasování (*voter efficacy*). Ta je ovlivňována i tím, že v různých typech voleb je samotná účast na hlasování různě nákladná (například konání souběžných voleb snižuje náklady na volební účast). Většina zde diskutovaných teoretických vysvětlení se opírá o teorii racionální volby. Toto východisko předpokládá, že pro vysvětlení propadu volební účasti (resp. neplatných lístků) jsou důležité jak faktory související s institucionálními charakteristikami volby, tak faktory vycházející z ideologické a politickostranické nabídky předkládané voličům.

Volební účast

Existující literatura již identifikovala mnoho politických a institucionálních faktorů, které ve srovnávací perspektivě ovlivňují rozhodnost volby a tím i výši volební účasti [pro přehled viz Geys 2006; Smets, van Ham 2013]. Řada z nich je neaplikovatelná na vysvětlení změn ve volební účasti v českých senátních volbách, protože nevykazují žádnou variaci (např. typ volebního systému). V následujících podkapitolách jsou představeny faktory, které jsou na české senátní volby aplikovatelné, a na základě existující literatury zdůvodněny mechanismy, jejichž prostřednictvím mají volební účast a výskyt neplatných hlasů ovlivňovat.

Souběh voleb

Existující literatura nabízí dosud jediné zdůvodnění změn v senátní volební účasti (jak mezi koly, tak v čase), kterým je otázka souběhu senátní volby s obecními či krajskými volbami [Lebeda 2011]. T. Lebeda v této souvislosti upozorňuje na jejich vyšší atraktivnost oproti volbám senátním [Lebeda 2011: 158]. Ukazuje se, že vždy, když se první kolo konalo souběžně, docházelo ve druhém kole k poklesu účasti, avšak pokud je souběžně pouze druhé kolo voleb, jako tomu bylo

pouze v roce 2002, mezi koly naopak účast vzrůstá. Vyšší volební účast v souběžných volbách však nemusí být pouhou otázkou atraktivnosti voleb. Teoretické argumenty předkládají dva hlavní důvody pro takovou souvislost. Více voleb konaných současně zvyšuje pozornost, kterou volbám věnují média, a vedou k intenzivnějším a nákladnějším volebním kampaním. To následně vytváří silnější povědomí o konání voleb mezi voliči a přispívá k jejich informovanosti ohledně politické nabídky. Výsledkem je proto vyšší volební účast v souběžných volbách oproti nesouběžným [Geys 2006: 652]. Druhým důvodem je to, že voličovy náklady spojené s hlasováním jsou fixní a nesouvisejí s počtem souběžných voleb, v nichž hlasuje. Souběžná volba proto rozprostře náklady spojené s hlasováním a tím navýší volební účast [Carter 1984: 201]. Většina komparativních studií skutečně zjišťuje, že volební účast se zvyšuje, pokud jsou volby konány souběžně [Geys 2006: 652], a podobně silný efekt je možné očekávat i v českých senátních volbách. Vzhledem k předpokládané síle efektu souběhu prvního kola na snížení volební účasti otázka nezní, zda se tato souvislost v českých volbách vyskytuje, ale jak je tento efekt důležitý v kontextu jiných faktorů změny ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem.

Těsnost volebního výsledku

Klíčovým východiskem vysvětlení volební účasti z pohledu teorie racionální volby je předpoklad, že oprávněný volič kalkuluje svůj užitek z volební účasti na základě pohledu na to, zda svým hlasem ovlivní výsledek volby [Downs 1957; Riker, Ordeshook 1968]. Pokud je volební výsledek těsný, čili rozdíl mezi prvním a druhým kandidátem/stranou je nízký, voliči předpokládají, že jejich šance ovlivnit výsledek je vyšší, a tudíž se s vyšší pravděpodobností zúčastní volby. Naopak tam, kde voliči předpokládají jednoznačného vítěze s velkým náskokem, volbu nebudou považovat za natolik rozhodnou a volby se nezúčastní v takovém počtu. Těsnost volebního výsledku však nemusí ovlivňovat účast pouze na základě racionální kalkulace voličů, ale i na základě reakce politických elit (stran a kandidátů). Lze totiž předpokládat, že strany čelící těsnému výsledku budou aktivněji a rozhodněji mobilizovat své voliče, aby přišli k volbám [Cox 1988: 768].

Existuje již mnoho testů této souvislosti. Některé z nich skutečně dopad těsnosti volebního výsledku na volební účast potvrzují, jiné však přichází s negativními zjištěními. Liší se dokonce závěry přehledových statí zkoumající desítky publikovaných výzkumů. Zatímco z výzkumů na individuálních datových souborech se vztah mezi těsností a volební účastí neprojevuje [Smets, van Ham 2013], u komparativních výzkumů s agregovanými daty se ukazuje věcně velmi silný pozitivní efekt těsnosti na volební účast [Geys 2006: 647]. Tyto verdikty však zahrnují testy jak s různými měřítky těsnosti volebního výsledku, tak testy v různých typech volebních systémů, což může být problematické. Není shoda v operacionalizaci těsnosti volebních výsledků, a to jak z hlediska matematického výpočtu těsnosti (viz níže), tak z hlediska, zda používat *ex ante*, či *ex post*

měřítka těsnosti. Většina studií pracuje s ex post měřítky, tedy těmi, kdy těsnost je vypočítána na základě samotného výsledku volby, v níž je měřena i volební účast. Hypotéza teorie racionální volby přitom předpokládá ex ante vztah (volič dopředu na základě svých informací ohledně těsnosti výsledku přizpůsobuje své jednání) [Simonovits 2012: 370]. Silný předpoklad ex post měřítek, že volič je dopředu informován ohledně výsledku voleb, nemusí být natolik problematický v podmínkách celostátních voleb v jednom či několika málo volebních obvodech, pro které jsou často publikovány výsledky veřejného mínění ohledně volebního výsledku. Volič zde může odhadnout, nakolik bude volební výsledek těsný.

Tento předpoklad je však zjevně neudržitelný v podmínkách českých senátních voleb, pro něž obvykle nejsou zveřejňovány odhady volebních výsledků. Na tento problém v jiné souvislosti upozorňuje R. Chytilík. Dokumentuje, že v českých senátních volbách existuje velmi omezený rozsah strategického hlasování, a to již z důvodu neexistence předvolebních výzkumů na úrovni jednotlivých senátních obvodů, které by voliče informovaly o rozložení politických sil [Chytilík 2005: 20]. Ze stejného důvodu nelze ani předpokládat, že by voliči před prvním kolem byli schopni předvídat těsnost volebního výsledku a tomu přizpůsobit rozhodnutí účastnit se volby. Avšak situace v rámci prvního a druhého kola je zcela odlišná. Známost výsledků prvního kola totiž dává voličům přesnou informaci ohledně rozložení politických sil a těsnosti výsledku, kterou volič může zohlednit při svém rozhodování účastnit se druhého kola volby. Z tohoto principu následně vyplývají silná teoretická očekávání, že těsnější volební výsledky v prvním kole budou zvyšovat volební účast v kole druhém. Využití tohoto principu pro výzkum volební účasti ve dvoukolových hlasováních v Maďarsku [Simonovits 2012] a Francii [Fauvelle-Aymar, Francois 2006; Indridason 2008] platnost této hypotézy jednoznačně potvrzuje. Z těchto důvodů bychom měli i v českých senátních volbách očekávat silný pozitivní vztah mezi těsností výsledků prvního kola a volební účastí ve druhém kole. Těsnost volebního výsledku by měla být důležitou součástí vysvětlení jak propadu volební účasti mezi prvním a druhým kolem, tak změn ve volební účasti mezi volebními cykly.

Koncentrace volební soutěže

Volební systém absolutní většiny používaný v českém Senátu oproti jednokolovým relativněvětšinovým pravidlům vede k rozsáhlejší fragmentaci volební soutěže, kdy spolu soupeří větší počet slabších kandidátů [Mainwaring, Shugart 1997; Jones 1999, 2004; Kouba 2014]. K důvodům patří to, že voliči nehlasují strategicky, ale upřímně dávají svým hlasem preferenci programově nejbližšímu kandidátovi. Na rozdíl od volby prostou většinou mohou předpokládat, že o definitivním zvolení bude rozhodovat až druhé kolo. Množení slabých kandidátů v prvním kole však umožňuje i nedostatek motivace stran pro vytváření volebních aliancí s jinými stranami. Každá strana totiž může (opět na rozdíl od volby prostou většinou) doufat, že i její kandidát s nízkým podílem hlasů postoupí

alespoň jako druhý do druhého kola a v rozhodujícím kole pak výsledek otočí. V každém případě však fragmentované první kolo motivuje více občanů k volební účasti, protože k volbám přijdou i voliči méně významných stran a kandidátů i voliči udělující protestní hlas právě volbou minoritního kandidáta [Indridason 2008: 703]. Celkově přítomnost většího počtu stran či kandidátů ve volbě rozšiřuje politickou nabídku předkládanou voliči a zvyšuje pravděpodobnost, že volič se s některou ze stran identifikuje [Blais, Carty 1990]. Tím se zvyšuje i předpokládaný užitek voliče z volební účasti. Ačkoli většina kandidátů do druhého kola nepostoupí, jejich přítomnost zvyšuje volební účast v prvním kole oproti kolu druhému.

V českých senátních volbách jsou pro tento předpoklad důkazy, protože voliči ve druhém kole nejčastěji odevzdávají hlasy stejnému kandidátovi jako v kole prvním [Gregor, Pink 2011: 241]. Pokud je tedy podíl hlasů získaných nepostupujícími kandidáty vysoký, pak více voličů nebude považovat volbu za natolik rozhodnou, protože již nemůže podpořit svého preferovaného kandidáta z prvního kola. S menší pravděpodobností se proto zúčastní volby ve druhém kole. Přestože tento předpoklad není ověřitelný prostřednictvím agregovaných dat, skutečnost, že více koncentrovaná první kola podporují volební účast v kolech druhých, by byla s tímto argumentem konzistentní.

Ideologická polarizace

Výsledky prvního kola voleb neinformují oprávněně voliče pouze o numerickém rozložení politických sil, ale i o změně v předkládané programové a ideologické nabídce kandidátů. Zatímco v prvním kole jsou přítomni kandidáti zastupující často celé ideologické spektrum, do druhého kola postupují pouze dva kandidáti. Ti mohou, ale nemusejí zastupovat odlišné ideologické póly. Dosavadní modely změny volební účasti mezi prvním a druhým kolem pracují s předpokladem, že struktura stranickosystémové nabídky poskytuje novou informaci pro voliče ve druhém kole výhradně z hlediska numerického formátu soutěže v prvním kole, jako je koncentrace volby či těsnost volebního výsledku [Fauvelle-Aymar, Francois 2006; Indridason 2008; Simonovits 2012]. Například R. Dalton ale poukazuje na to, že numerický formát je pouze velmi zjednodušenou charakteristikou stranického systému a často se jeví jako důležitější právě jeho ideologická struktura [Dalton 2008]. Právě ideologická polarizace má v mezinárodním srovnání významně silnější vliv na volební účast než pouhé početní indikátory stranického systému [ibid.: 916].

Na tento problém je možné nahlížet z pohledu prostorových modelů volební účasti [Linek 2013: 59]. Z hlediska dopadů na volební účast je důležité to, že pokud volič vnímá obě nabízené alternativy jako identické, voleb se nezúčastní [Aldrich 1993: 250; Linek 2013: 60]. Tam, kde mezi stranami či kandidáty existuje výraznější programový rozdíl, existuje vyšší pravděpodobnost, že voliči půjdou k volbám, protože tento rozdíl v nich vzbuzuje větší nadšení pro účast, a to jak

mezi zastánci, tak mezi odpůrci těchto stran [Franklin 2004: 113]. Výraznější ideologický rozdíl mezi stranami (kandidáty) také ovlivňuje voličovu blízkost jemu preferované straně a tím i jeho rozhodnutí účastnit se volby [Dalton 2008: 902]. Proti hypotéze ohledně vlivu ideologické polarizace na volební účast ve druhém kole českých senátních voleb však svědčí dílčí závěry učiněné na základě ekologické inference v senátních volbách v roce 2010 [Gregor, Pink 2011]. V této analýze se neprokázalo, že se voliči politických stran jednoho pólu ideologického spektra neúčastní druhého kola, protože do něj postoupili dva kandidáti z opačného pólu ideologického spektra [ibid.: 241]. Přesto zůstává otázkou, jestli jinými metodologickými způsoby a analýzou většího počtu senátních voleb se skutečnost, zda se jedná o ideologicky polarizovanou volbu, či nikoli, do volební účasti promítne. Opět je možné formulovat předpoklad, že výraznější ideologická polarizace stranické nabídky ve druhém kole celkově zvyšuje rozhodnost volby a tím i účelnost hlasování z pohledu voliče. Měla by proto také zvyšovat volební účast. Jak mezikolový propad ve volební účasti v českých senátních volbách, tak propady v účasti ve druhém kole mezi volebními cykly by měly být částečně vysvětlitelné výskytem volebních klání bez přítomnosti ideologických alternativ.

Efekt komunistického kandidáta

Přítomnost pestré programové nabídky ve druhém kole nemusí být jediným ideologickým faktorem ovlivňujícím volební účast. Tam, kde se vyskytují kandidáti krajní ideologické alternativy, funguje i odlišná motivace. Například ve Francii přítomnost kandidáta Le Penovy krajně pravicové Národní fronty ve druhém kole legislativních voleb celkově mění kontext volby a motivaci k volební účasti. Druhé kolo se pro voliče stává „referendem o demokracii“ a zvyšuje tak volební účast [Fauvelle-Aymar, Francois 2006: 478]. Toto zvýšení participace nemusí znamenat, že voliči sdílí programovou platformu s neextrémním kandidátem, jehož svým hlasem podpoří, ale tímto hlasem vyjadřují odmítnutí krajní ideologické alternativy. Možnost takto eliminovat kandidáty ideologicky krajních stran ve druhém kole je často považována za hlavní přednost dvoukolových volebních systémů.

V českém kontextu existují důvody domnívat se, že voliči budou analogicky k francouzskému efektu kandidáta Národní fronty zvýšenou účastí reagovat na přítomnost kandidáta KSČM. Jedna studie prezentuje možné důkazy, že na úrovni voleb do Poslanecké sněmovny skutečně dochází k „mobilizaci pro levici“, tedy že voliči svou účastí reagují na přítomnost levicových stran [Nový 2013]. Důvodem je to, že ve specifickém postkomunistickém kontextu jsou levicové strany, a zejména KSČM, stranami pravicovými často rámovány jako hrozba pro demokracii, které je třeba čelit právě zvýšenou mobilizací ve volební účasti a podporou jiných kandidátů [ibid.: 30]. Srovnání senátních obvodů s a bez komunistického kandidáta umožňuje tuto hypotézu přímo testovat. Jeho přítomnost ve druhém kole volby zvyšuje rozhodnost a významnost volby a měla by proto navyšovat volební účast.

Efekt obhájce mandátu

Skutečnost, že do druhého kola postoupí obhájce senátorského mandátu, rovněž ovlivňuje politický kontext volby, protože obhájci mandátu se od ostatních kandidátů odlišují. Jedná se především o to, že obhájci disponují výhodami (*incumbency advantage*), jako je mediální známost, oproti jiným kandidátům [Jacobson 1997]. Čeští voliči v senátních volbách na skutečnost, zda je kandidátem obhájce mandátu, reagují. Překvapivě se ukazuje, že obhajující senátoři mají ve druhém kole ztíženou výchozí pozici, protože zvýšení jejich volebního zisku je výrazně menší než u jejich vyzyvatelů [Lebeda 2011: 260]. Z hlediska volební účasti je důležité to, že známost obhajujícího kandidáta snižuje informační náklady pro voliče, kteří se spíše rozhodnou jít k volbám, než když musí nést náklady na seznámení se s dosud neznámými kandidáty [Dettrey, Schwindt-Bayer 2009: 1324]. Další mechanismus, kterým přítomnost obhájce mandátu ve druhém kole zvyšuje rozhodnost volby a tím i volební účast, spočívá v prosazování individuální politické odpovědnosti. Postoupení obhájce mandátu do druhého kola znamená, že voliči mohou svým volebním rozhodnutím skládat účty za dosavadní (dobrý nebo naopak špatný) výkon svého senátora. Naproti tomu nepřítomnost obhájce mandátu zvyšuje nejednoznačnost v tom, koho mají voliči činit odpovědným a tato dílčí motivace k volební účasti tedy odpadá [ibid.: 1325]. I v českých senátních volbách bychom měli očekávat, že postup obhájce mandátu do druhého kola bude zvyšovat volební účast oproti druhým kolům, v nichž obhájce mandátu chybí.

Neplatné hlasování

Výzkumy volební účasti náležejí k jednomu z nejprobadanějších otázek politické sociologie a politologie. To však nelze konstatovat o fenoménu neplatného hlasování, kterému se dostává pozornosti teprve v posledních letech. Přitom pokud se u vhození neplatného lístku jedná o záměrný politický projev, pak je toto jednání třeba chápat jako specifický třetí typ volebního chování (kromě hlasování pro kandidáta/stranu a volební neúčasti). Část výzkumů ale poukazuje na to, že výskyt neplatných hlasů je produktem chyby voliče spíše než důsledkem záměru. V Austrálii se tak ukazuje, že vyšší výskyt neplatných hlasů je zaznamenán v lokalitách charakterizovaných nižší úrovní vzdělanosti [McAllister, Makkai 1993]. Pokud by neplatné hlasy měly být sofistickým vyjádřením politického protestu, pak bychom ale naopak měly očekávat, že větší výskyt bude zaznamenán právě u vzdělanějších voličů. Neplatné hlasy jsou tak spíše produktem komplikované procedury hlasování v australském volebním systému, jejíž složitost vede k vyššímu počtu chyb u méně vzdělaných voličů [Hill, Young 2007]. Kompetence voličů ke správnému vyplnění a vhození lístku se ukazují jako důležité i ve srovnání míry neplatného hlasování v latinskoamerických zemích [Power, Garand 2007]. S komplikovaností volebního systému (např. nutností odevzdávat

preferenční hlasy ve velkých obvodech) i s vyšším podílem analfabetů zde vzrůstá i podíl odevzdaných neplatných hlasů.

V českých senátních volbách lze za institucionální příčinu větší chybovosti při hlasování považovat nikoli komplikovanost hlasovacího lístku, ale souběh senátních voleb s jinými typy voleb. V souběžných volbách mohou voliči vyplnit dva hlasovací lístky. Při tomto procesu může jednoduše dojít k záměně volebních lístků nebo vhozených obálek. Tento problém se nevyskytuje tam, kde se nekonaí souběžné volby. Pokud by platila hypotéza ohledně chyby voliče, měli bychom pozorovat výraznější mezikolový pokles výskytu neplatných hlasů v obvodech, kde se konalo souběžné první kolo (a druhé bylo nesouběžné), oproti obvodům, v nichž obě kola byla nesouběžná. Dále bychom měli pozorovat, že jakékoliv politické faktory charakterizující volební kontext druhého kola volby jsou pro vysvětlení mezikolové změny v neplatných hlasech zcela irelevantní, protože nijak nesouvisejí s chybou voliče.

Avšak druhá a vzájemně se vylučující perspektiva upozorňuje, že neplatné hlasy nejsou pouhým omylem voliče, ale že vyjadřují záměrné jednání. Právě v rámci tohoto pojetí vstupují do hry stejné faktory jako ty, které ovlivňují rozhodnost volby a účelnost hlasování při vysvětlení volební účasti [Power, Garand 2007: 434]. Vhození neplatného hlasu je tak podobně jako volební neúčast motivováno tím, že volič nepovažuje hlasování pro konkrétní stranu či kandidáta za smysluplné z hlediska možnosti ovlivnit výsledek volby či výstupy politiky. Například jak nízká koncentrace volby, tak jednoznačný výsledek z hlediska rozdílu mezi první a druhou stranou v mezinárodním srovnání významně ovlivňují variaci v podílu neplatných hlasů [Uggla 2008: 1158]. Podobně vyšší soutěživost v legislativních obvodech a nižší počet kandidátů snižují podíl udělených neplatných hlasů ve Francii [Rosenthal, Sen 1973]. Převažující interpretace zjištěných souvislostí mezi politickými okolnostmi volební soutěže a neplatným hlasováním spočívá v závěru, že se jedná o protest způsobený odcizením (*alienation*) voličů vůči neefektivní politické nabídce [Zulfikarpasic 2001: 267; Power, Garand 2007: 437; Uggla 2008: 1160; Cisneros 2013: 73]. Tyto úsudky jsou však problematičké, protože z prostorově agregovaných dat lze jen velmi problematičce činit závěry ohledně toho, zda je neplatný hlas motivován protestem či nezájmem voliče. Například teorie volební neúčasti poukazují na to, že neúčast u voleb pramení spíše z nezájmu o volební výsledek než z protestu. Obdobně je možné argumentovat u výskytu neplatných hlasů. Oba druhy motivací (nezájem i protest) by ale měly odrážet faktory ovlivňující rozhodnost volby a jsou záměrnými vyjádřeními voliče. Z prostorově agregovaných dat je obtížné tyto dvě možnosti rozeznat. Lze však odhadnout, nakolik se jedná o záměrné, či nezáměrné jednání, což je cílem výzkumu v podmínkách českých senátních voleb. Pokud se jedná o záměrné jednání, měla by variace ve změnách ve výskytu neplatných hlasů reagovat na stejné faktory jako změny volební účasti. Pokud se však jedná o nezáměrné jednání, tyto faktory by se měly ukázat jako irelevantní.

Konečně poslední možnost, jak vysvětlit výskyt neplatných hlasů, se ne-

vztahuje ani k záměru voliče, ani k jeho omylnosti, nýbrž k procesu sčítání hlasů. V jednomandátových obvodech italských poslaneckých voleb byla nalezena silná souvislost mezi těsnotí volebního výsledku a podílem neplatných hlasů [Aldashev, Mastrobuoni 2010]. Avšak tato korelace má přesně opačný směr než ten, který by předvíдалa protestní teorie neplatného hlasování. Ukazuje se, že s těsnotí volebního výsledku vzrůstá i podíl neplatných hlasů. Tato nečekaná souvislost je interpretována jako důsledek pozornějšího sčítání hlasů tam, kde by špatné přičtení neplatných hlasů mohlo ovlivnit volební výsledek, tedy tam, kde je rozdíl mezi hlasy prvního a druhého kandidáta minimální. Neplatných hlasů je tedy nejméně tam, kde jsou nejvíce pozorní volební komisaři. Zda taková souvislost existuje i ve druhých kolech českých senátních voleb, je proto empirickou otázkou.

Shrnutí teoretických predikcí

Tabulka 1 poskytuje celkový přehled implikací diskutovaných teorií ve vztahu k volební účasti a výskytu neplatných hlasů. Znaménka u predikcí pro volební účast a výskyt záměrného neplatného hlasování jsou vždy opačná, protože zvýšení rozhodnosti volby by mělo vést k vyšší volební účasti a zároveň nižší míře udělování neplatných hlasů. Výjimkou je pouze neurčitá predikce ohledně přítomnosti komunistického kandidáta ve druhém kole u neplatného hlasování. Jeho přítomnost zvyšuje rozhodnost volby, protože pro řadu voličů může vol-

Tabulka 1. Shrnutí teoretických predikcí

	Volební účast	Neplatné hlasování		
		Záměrné (protest či nezájem)	Chyba voliče	Sčítání
Ideologická polarizace	+	-	0	0
Komunistický kandidát	+	+ (-)	0	0
Obhajující kandidát	+	-	0	0
Koncentrace prvního kola	+	-	0	0
Těsnot výsledku prvního kola	+	-	0	0
Těsnot výsledku druhého kola	+	-	0	+
Souběh s jinými volbami	+	-	+	0

Poznámka: Symbol „+“ označuje očekávaný pozitivní vztah mezi oběma proměnnými, „-“ negativní vztah a „0“ žádný vztah. Vysvětlení směrů vztahu a zdůvodnění predikcí v textu.

ba s přítomností komunisty znamenat „referendum o demokracii“ a voliči proto ve větší míře přijdou podpořit protikandidáta. S vyšší rozhodností bychom tedy měli očekávat i nižší výskyt neplatných hlasů. Avšak do té míry, do jaké neplatné hlasy představují záměrné vyjádření protestu, lze také argumentovat, že část voličů se vhozením neplatného hlasu rozhodne proti přítomnosti komunistického politika protestovat.

V tabulce je zahrnuta i predikce ohledně důsledků těsnosti výsledku druhého kola. Ta je zde zejména proto, aby bylo možné konstatovat, zda výskyt neplatných hlasů může být ovlivněn procesem sčítání hlasů. Z ostatních teoretických přístupů lze pouze slabě usuzovat na význam tohoto faktoru. Předpokládá totiž, že voliči záměrně uzpůsobují své jednání budoucím volebním výsledkům a částečně tedy mohou předvídat budoucí výsledek. To je na jedné straně problematický předpoklad, protože u senátních voleb nejsou většinou k dispozici průzkumy veřejného mínění ukazující celkové rozložení sil obou kandidátů ve druhém kole. Na druhou stranu s tímto předpokladem pracuje většina komparativních výzkumů volební účasti, které vliv těsnosti výsledku na volební účast ověřují právě použitím měřítka těsnosti výsledku samotné volby [viz Geys 2006]. Podobně jako u těsnosti výsledku prvního kola bychom měli očekávat vyšší volební účast a nižší výskyt neplatných hlasů tam, kde je výsledek druhého kola těsnější.

Propad volební účasti a výskytu neplatných hlasů mezi prvním a druhým kolem

K vysvětlení determinant propadu volební účasti mezi prvním a druhým kolem je využit přirozený experiment [Indridason 2008]. Jeho princip spočívá ve srovnání změn v podílech volební účasti mezi první a druhým kolem napříč senátními obvody. Vzhledem ke krátkému období mezi oběma koly jsou sociální, kulturní či ekonomické charakteristiky elektorátu v daných obvodech shodné (konstantní) a nemohou tedy přispívat k vysvětlení změny ve volební účasti. Tu je nutno vysvětlit s poukazem na změnu institucionálních či politických podmínek, která mezi oběma koly nastala. Do analýzy vstupují všechny dvoukolové volby konané do roku 2012 s výjimkou voleb v roce 2002, které byly specifické nárůstem volební účasti mezi prvním a druhým kolem z důvodu souběžného druhého kola.

Operacionalizace obou závisle proměnných vychází z procentního podílu volební účasti (resp. neplatných hlasů) na celkovém počtu oprávněných voličů v daném obvodu. V případě volební účasti se jedná o běžné vyjádření. U míry neplatných hlasů je však častěji počítán (a v oficiálních statistikách uváděn) jejich podíl na počtu *hlasujících* voličů. Obě hodnoty se samozřejmě velmi liší, a to právě v závislosti na výši volební účasti. Byly by shodné, pouze pokud by volební účast byla konstantní. Právě tato závislost na výši volební účasti je však problém pro srovnání dvou kol voleb s různou výší volební účasti. Z důvodu srovnatelnosti je proto rozdíl ve výskytu neplatných hlasů mezi oběma koly volby měřen

rozdílem mezi procentním podílem neplatných hlasů na celkovém počtu odevzdaných hlasů ve druhém kole od stejného údaje za první kolo. Závisle proměnné jsou tedy vyjádřeny rozdílem podílu volební účasti (neplatných hlasů) ve druhém kole oproti kolu prvnímu. Kladné hodnoty znamenají zvýšení a záporné snížení volební účasti (výskytu neplatných hlasů).

Již z grafu 1 je patrné, že souběh prvního, avšak nikoli druhého kola volby bude náležet k významným faktorům propadu volební účasti a výskytu neplatných hlasů mezi oběma koly. Je však také pravděpodobné, že i jiné politické a institucionální determinanty odlišující kontext prvních a druhých kol mohou tento propad vysvětlovat. Aby byly odlišeny účinky souběhu/nesouběhu voleb od účinků jiných faktorů a poskytnut kvalifikovanější odhad velikosti efektu souběžnosti, je třeba, aby souběžnost voleb nepředstavovala konstantu. Naštěstí organizace českých senátních voleb poskytuje případy voleb, které byly zcela nesouběžné v prvním i druhém kole. Tyto případy je tak možné kontrastovat s o něco častějšími případy souběžného prvního kola a nesouběžného druhého. Jedná se o tři skupiny případů: všech 77 dvojic voleb v roce 1996, všechny doplňovací volby a volby v senátních obvodech v Praze v době, kdy se ve zbytku země konají volby do krajských zastupitelstev.³ Pro zachycení této variace je vytvořena dichotomická proměnná, kde jsou případy voleb se souběžným prvním kolem kódovány jako „1“ a s nesouběžným prvním kolem jako „0“.

Další tři dummy proměnné jsou vytvořeny pro operacionalizaci dalších teoretických přístupů. Pokud ve druhém kole soupeřil *obhájce senátorského mandátu*, nabývá proměnná hodnotu „1“, v opačném případě hodnotu „0“. Pokud se do druhého kola probojoval *kandidát KSČM*, nabývá proměnná hodnotu „1“, v opačném případě pak hodnotu „0“. Pro vyjádření skutečnosti, zda druhé kolo volby bylo *ideologicky polarizované*, je vytvořena následující proměnná. Hodnotu „1“ nabývá v případech, kde spolu ve druhém kole volby soupeřili kandidáti ze dvou ideologických bloků, pravcového a levicového. Vždy, když proti sobě stáli kandidáti jedné ze stran levice (KSČM a ČSSD) oproti kandidátovi jedné ze stran pravice (ODS, US-DEU, ODA, TOP 09, Čtyřkoalice, KDU-ČSL), byla tato volba vyjádřena jako ideologicky polarizovaná. Pokud však proti sobě stáli kandidáti v rámci jednoho z obou ideologických bloků (např. kandidáti KSČM a ČSSD) nebo pokud ve druhém kole kandidoval nezávislý kandidát či kandidát jiné strany, pak se nejedná o ideologicky polarizovanou volbu a proměnná nabývá hodnoty „0“.⁴ Jako kritérium pro zařazení kandidáta do ideologického bloku byla použita strana, která kandidáta navrhla (samotný kandidát tedy nemusí být členem strany).

³ Vyloučeny z analýzy jsou logicky případy voleb, kdy o výsledku bylo rozhodnuto již v prvním kole.

⁴ Jedná se o hrubé měřítko ideologické polarizace. Bylo však zvoleno, protože je jednoduše interpretovatelné, konzervativní a protože alternativy jsou problematické. Využití nuancovanějších indikátorů (například kvantitativní proměnné měřící rozdíly mezi oběma kandidáty na základě vnímaných odlišností mezi stranami voliči či na základě kó-

Tabulka 2. Popisné statistiky

	Mini- mum	Maxi- mum	Průměr	Směro- datná odchylka
Souběh prvního kola	0	1	0,64	
Těsnost výsledku prvního kola	0,01	34,54	10,66	8,10
Koncentrace prvního kola	32,40	75,27	56,20	8,28
Ideologická polarizace	0	1	0,57	
Kandidát KSČM	0	1	0,15	
Obhájece mandátu	0	1	0,29	
Těsnost výsledku druhého kola	0,09	49,01	16,76	11,88
Volební účast v prvním kole	10,92	52,25	36,44	7,19
Změna ve volební účasti	-31,75	1,60	-12,27	8,12
Změna ve výskytu neplatných hlasů	-8,08	0,19	-1,88	1,69

Poznámka: N = 270.

Další dvě proměnné charakterizují numerický formát volební soutěže v prvním kole. Obě jsou měřeny na poměrové úrovni. *Koncentrace volby* je vyjádřena jako procentní podíl hlasů získaných dvěma nejméně úspěšnými kandidáty. V existující literatuře nepanuje shoda nad operacionalizací proměnné *těsnost volebního výsledku*. Je proto experimentováno s celkem třemi měřítky: rozdíl mezi podíly hlasů (v %) prvního a druhého kandidáta, rozdíl v počtu hlasů mezi prvním a druhým kandidátem, rozdíl v počtu hlasů mezi prvním a druhým kandidátem dělený jejich součtem [Indridason 2008; Fauvelle-Aymar 2006: 474–475] a přirozený logaritmus procentního rozdílu mezi prvním a druhým kandidátem.⁵ V následných modelech jsou z důvodu úspory místa prezentovány pouze výsledky na základě prvního způsobu měření. Dalšími proměnnými, které se v modelu objevují, jsou dummy proměnné pro každý z roků, v nichž se volby konaly („1“, pokud se jedná o volbu v daném roce, a „0“ v jiném roce). Důvodem jejich zahrnutí je to, že kontrolují vliv faktorů specifických pro změny ve volební účas-

dování programových dokumentů na levo-pravé škále) narazí na limity dostupnosti dat. V senátních druhých kolech soupeří mnoho nezávislých kandidátů či kandidátů malých stran, pro něž nejsou dostupná data. Taková měřítka by také nevyjadřovala rozměr změny v ideologické polarizaci, která je zachytitelná dichotomickou proměnnou měřící, zda došlo ke změně v ideologické polarizaci oproti prvnímu kolu poskytujícímu většinou úplnou stranickoideologickou nabídku.

⁵ Lze argumentovat, že zvýšení rozdílu mezi prvním a druhým kandidátem o 1 procentní bod je pro propad volební účasti důležitější, pokud je tento rozdíl nízký (např. jednoprocenní těsnost), než když je vysoký (např. 20procentní těsnost).

ti v daném volebním cyklu. Ty se totiž mohou v jednotlivých letech lišit (může se jedna například o vlivy reflektující celostátní politickou situaci atp.). Konečně modely mezikolových změn ve volební účasti kontrolují vliv volební účasti (v %) v prvním kole. Lze totiž předpokládat, že mezikolový pokles např. o 10 procentních bodů bude snazší, pokud je volební účast v prvním kole vyšší (např. pokles z 30 na 20 %), než pokud je nižší (např. pokles z 20 na 10 %).⁶ Základní popisné statistiky všech proměnných vstupujících do analýzy mezikolové změny jsou uvedeny v tabulce 2. U binárních proměnných s kódováním 0/1 je hodnota průměru interpretovatelná jako podíl případů s hodnotou „1“.⁷ Všechny proměnné byly kódovány na základě volebních údajů Českého statistického úřadu (<http://www.volby.cz>).

Model 1 v tabulce 3 shrnuje výsledky za všechny roky voleb. Z hlediska explanační síly se jedná o úspěšný model, protože dokáže vysvětlit čtyři pětiny variance v závisle proměnné. Určitou část je sice nutné připsat působení technických proměnných popisujících roky voleb, ale pokud v modelu nejsou zahrnuty, celkový podíl vysvětlené variance je stále vysoký (adj. $R^2 = 0,78$). Model 1 zahrnuje všechny dummy proměnné s roky voleb s výjimkou roku 1996. V modelu není přítomný problém multikolinearity. Průměrný inflační faktor rozptylu (VIF) je 2,4 a u žádných z proměnných zdaleka nedosahuje hodnoty 10, která je dle konvence chápána jako kritická hodnota pro detekování tohoto problému [Neter et al. 1989: 409; Hair et al. 1995].

Celkově se ukazuje, že tři z šesti teoretických východisek pro vysvětlení volební účasti nacházejí podporu v českých senátních volbách. Podporu má i argument, že vyšší volební účast v prvním kole vede v průměru k výraznějším mezikolovým propadům: s každým procentním bodem účasti navíc se mezikolový propad zvýší o polovinu bodu. Jednoznačně se potvrzuje hypotéza, že souběh prvního kola je významným faktorem poklesu volební účasti mezi prvním a druhým kolem senátních voleb. Avšak zároveň je nutno dodat, že se zdaleka nejedná o jediný faktor. Kombinovaný vliv ostatních politických proměnných (měřeno standardizovanými koeficienty) představuje zhruba stejně důležité vysvětlení tohoto poklesu. Průměrný „čistý“ (tedy bez zohlednění jiných proměnných) propad ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem ve všech 173 případech voleb se souběžným prvním kolem je 16,7 procentního bodu. To potvrzuje i běžná zkušenost s propadem mezi souběžným prvním a nesouběžným druhým kolem, což je nejčastější institucionální varianta v Česku. Avšak bylo by chybou celý tento propad připsat působení pouze souběžnosti. Po zohlednění jiných faktorů by například celkový efekt zavedení zcela nesouběžných voleb snížil rozdíl v účasti ve druhém kole oproti prvnímu o „pouhých“ 5,1 procentního bodu (viz model 1). I proto je pro pochopení změn ve volební účasti nezbytné zohlednit působení jiných proměnných.

⁶ Za tento návrh děkuji anonymnímu recenzentovi.

⁷ Například 64 % voleb mělo první kolo souběžné s jinými volbami.

Tabulka 3. Regresní modely determinant změn ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem (část první)

	Model 1 (všechny roky)		Model 2 (pouze rok 1996)	
	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty
Konstanta	3,178 (1,878)		-10,597*** (1,972)	
Souběh prvního kola	-5,148*** (0,840)	-0,305		
Těsnost výsledku prvního kola	0,001 (0,028)	0,001	-0,068* (0,026)	-0,150
Koncentrace prvního kola	0,138*** (0,026)	0,141	0,166*** (0,029)	0,298
Ideologická polarizace	3,139*** (0,402)	0,192	5,982*** (0,391)	0,786
Kandidát KSČM	0,391 (0,589)	0,017	0,296 (0,852)	0,016
Obhájece mandátu	-0,807 (0,434)	-0,045		
Těsnost výsledku druhého kola	0,001 (0,018)	0,002	-0,004 (0,017)	-0,011

Z pohledu existující literatury je velmi překvapivá absence významného efektu těsnosti volebního výsledku na volební účast v českém Senátu. Toto zjištění zásadně odporuje například zkušenosti francouzských dvoukolových voleb do Národního shromáždění, kde naopak existuje velmi silná souvislost jak mezi těsností prvního kola a volební účastí v druhém kole [Fauvelle-Aymar, Francois 2006], tak mezi těsností prvního kola a změnou ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem [Indridason 2008]. Je možné, že absence významného efektu je artefaktem chybného způsobu měření těsnosti. Jak již bylo zmíněno, neexistuje shoda nad nevhodnějším měřítkem. Z tohoto důvodu byla namísto prezentované proměnné do modelu postupně přidána další tři výše zmíněná měřítka. Interpretace však zůstává stejná, koeficient ani jednoho z měřítek nedosahuje konvenční hladiny statistické významnosti, a věcně se jeví ještě jako méně důležitá

Tabulka 3. Regresní modely determinant změn ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem (dokončení)

	Model 1 (všechny roky)		Model 2 (pouze rok 1996)	
	Nestandar- dizované koeficienty	Standar- dizované koeficienty	Nestandar- dizované koeficienty	Standar- dizované koeficienty
Volební účast v 1. kole	-0,502*** (0,041)	-0,445	-0,174*** (0,038)	-0,238
2012	-5,138*** (1,030)	-0,190		
2011	-10,203*** (2,960)	-0,077		
2010	-4,314*** (1,134)	-0,160		
2008	0,859 (1,025)	0,031		
2007	-8,709*** (2,271)	-0,092		
2006	-7,436*** (1,070)	-0,275		
2004	-3,673*** (1,022)	-0,138		
2003	-7,181*** (2,205)	-0,076		
2000	-2,995** (1,018)	-0,109		
1998	-8,362*** (1,089)	-0,310		
Adj R ²		0,88		0,85
N		270		77

Poznámka: Statistická významnost koeficientů: ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05. Standardní chyby v závorkách. Referenční kategorie k interpretaci koeficientů pro roční dummy proměnné jsou případy voleb v roce 1996. Těsnost volebního výsledku měřena rozdílem mezi prvním a druhým kandidátem. Platí tedy, že čím vyšší hodnota, tím nižší těsnost výsledku.

(výsledky nejsou prezentovány z důvodu úspory místa). Voliči tedy svou volební účast ve druhém kole senátních voleb nepřizpůsobují tomu, nakolik má v prvním kole navrch první kandidát oproti druhému. Dále byla z modelu vypuštěna proměnná měřící těsnost druhého kola, protože je zde důvod předpokládat, že těsnost v obou kolech spolu souvisí (výsledky neprezentovány).⁸ Ani to však interpretaci koeficientu těsnosti prvního kola nezměnilo.

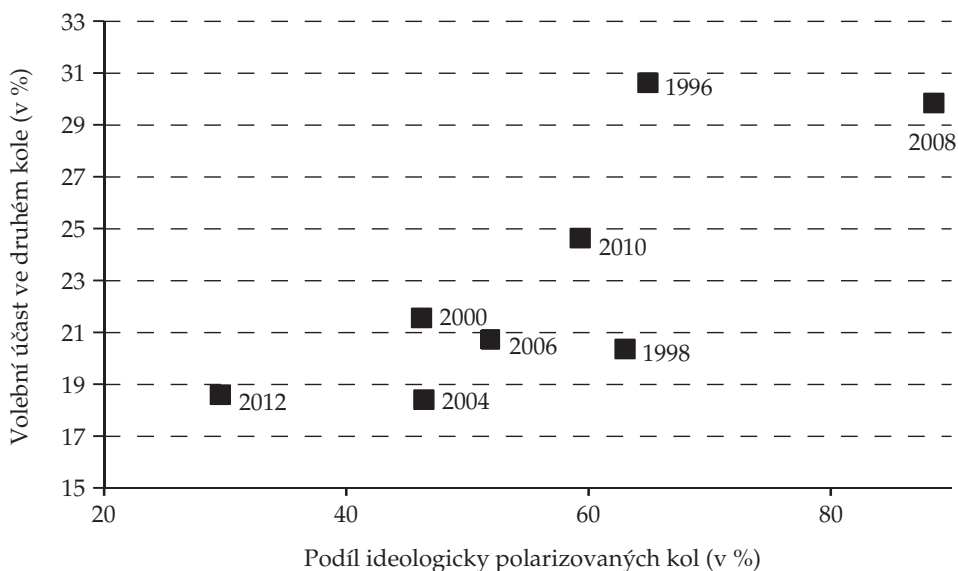
Překvapivá je absence významného efektu přítomnosti komunistického kandidáta ve druhém kole volby na volební účast. Nemáme dostatek důkazů pro tvrzení, že by voliči chodili ke druhému kolu více proto, aby zabránili „hrozbě“ zvolení komunistického politika. To je v rozporu s očekáváními vyvozenými pro volby do Poslanecké sněmovny, kde se ukazuje, že územní podpora pro KSČM se snižuje tam, kde je vysoká volební účast [Nový 2013]. Je možné pouze naznačit, zda se jedná o rozpor, či o to, že protilevicová mobilizace postihuje poslanecké volby, avšak nikoliv senátní. Ohledně existence tohoto mobilizačního efektu je však možné mít pochyby i na poslanecké úrovni, protože se může jednat o nepravou korelaci, kterou prostorová regrese nedokáže zachytit. Z dat na individuální úrovni se ukazuje, že podpora KSČM skutečně klesá s tím, jak roste volební účast, avšak proto, že strana disponuje pevným jádrem voličů a zároveň mimo její stoupence k ní převažují negativní postoje [Linek 2013: 13], by zvýšení volební účasti volební výsledek strany nezměnilo, ale u nižší účasti by došlo k jeho zlepšení [Linek 2013: 15].

Podobně překvapivá je i absence kladného efektu obhajování senátorského mandátu. Pokud se do druhého kola probojoval obhájce mandátu, nepřináší to zvýšení volební účasti. Koeficient je dokonce záporný, tedy v přesně opačném směru, než předpokládala výchozí hypotéza. Jednou z hlavních obhajob většinového volebního systému s jednomandátovými obvody je poukaz na to, že přináší větší individuální odpovědnost politiků oproti listinným systémům poměrného zastoupení, kde je voličův vliv na zvolení konkrétního kandidáta umenšen. Volby jsou hlavním mechanismem této odpovědnosti, kde voliči mohou politika buď „potrestat“ hlasováním pro soupeře, či ho naopak podpořit. Tento princip však zjevně nefunguje v českých senátních volbách. Pokud by tomu tak bylo, měli by voliči ve větším počtu přijít k volbám, aby svým hlasem podpořili, či naopak potrestali obhájce mandátu za jeho dosavadní výkon v senátorské funkci. Z tohoto hlediska je tak možné volební systém do českého Senátu považovat jen za slabý nástroj k prosazení individuální politické odpovědnosti.

Naopak se ukazuje, že koncentrace volby v prvním kole skutečně přispívá k vyšší volební účasti v kole druhém. Koeficient této proměnné je významný a v očekávaném směru. Například zvýšení podílu hlasů dvou nejúspěšnějších kandidátů v prvním kole o 10 procentních bodů by v průměru zvýšilo volební účast o 1,4 bodu. To sice není mnoho, ale vzhledem k vysokému rozpětí této proměnné to není zanedbatelný efekt.

⁸ Korelace mezi těsností v prvním a druhém kole je překvapivě slabá ($r = 0,36$).

Graf 2. Vztah mezi ideologickou polarizací a volební účastí ve druhých kolech

Nejdůležitější proměnnou (mimo souběh voleb) ovlivňující změnu ve volební účasti je přítomnost ideologické polarizace ve druhém kole. Přítomnost polarizovaného druhého kola tlumí propad ve volební účasti mezi koly o 3,1 procentního bodu oproti volbě, v níž kandidují ideologicky blízcí kandidáti. Toto zjištění představuje zajímavý kontrast k závěru učiněnému na základě analýzy českých poslaneckých voleb, v nichž pro pokles volební účasti nehraje roli nemožnost vybrat si mezi stranami na základě programu či na základě programových odlišností mezi nimi [Linek 2013: 239]. Jedná se i o kontrast ke zjištěním ze senátních voleb v roce 2010, které nasvědčují tomu, že volební účast ve druhých kolech nebyla ovlivněna složením nabízených ideologických alternativ [Gregor, Pink 2011]. Zde však důkazy podporují hypotézu ohledně motivace k volební účasti na základě programových odlišností.

Do jaké míry může tento faktor vysvětlit trendy ve volební účasti v druhých kolech pozorované ve volbách od roku 1996? Například část odpovědi na otázku, proč v roce 2008 druhé kolo vykazovalo téměř rekordně vysokou volební účast (29,9 %), ale v roce 2012 došlo naopak k rekordně nízké volební účasti (18,6 %), zní, že v roce 2012 voliči volili ve více obvodech s ideologicky nerozlišitelnou nabídkou kandidátů než voliči o čtyři roky dříve (viz graf 2).⁹ Pokud dochází k po-

⁹ V roce 2008 bylo ideologicky polarizovaných 23 z 26 (88,5 %) druhých kol, avšak v roce 2012 pouhých 8 z 27 (29,6 %).

klesu (nárůstu) volební účasti ve druhých kolech oproti druhým kolům konaným v jiných letech, je tento pokles (nárůst) z velké části připisatelný právě působení ideologické polarizace. V celkem osmi druhých kolech (opět je vyloučeno druhé kolo v roce 2002 kvůli souběhu voleb) existuje středně silná pozitivní korelace ($r = 0,79$) mezi podílem ideologicky polarizovaných obvodů a volební účastí.

Mezikolová změna ve volební účasti v roce 1996

Jedním z problémů předchozího srovnání mezikolových změn je skutečnost, že volební účast v prvním kole volby může být vzhledem k souběhu voleb kontaminována faktory, které nesouvisí se senátní volební účastí. Pokud se spolu s prvním kolem voleb konají i obecní či krajské volby, je možné, že se do senátní volební účasti promítají lokálně specifické faktory ovlivňující účast v obecních či krajských volbách, potažmo však i právě senátní volby [viz např. Malcová 2012: 310]. Tyto faktory mohou vykazovat regionální variaci nezachytitelnou kontrolou pouhé dichotomické proměnné pro souběh/nesouběh voleb. Pro ověření robustnosti získaných výsledků je proto potřeba využít dalších analytických možností.

Jednou z nich je srovnání změn mezi prvním a druhým kolem tam, kde taková kontaminace absentuje, tedy ve zcela nesouběžných senátních volbách. V českém případě se nabízí srovnání senátních voleb v roce 1996, jejichž obě kola byla nesouběžná s jinými volbami. Výsledky jsou prezentovány v modelu 2, který je překvapivě velmi úspěšný z hlediska podílu vysvětlené variance, a to i bez působení natolik významné proměnné, jako je souběh voleb. Zahrnuje všechny proměnné, jako předchozí celkový model změn ve volební účasti. Vynechává pouze proměnnou identifikující souběh voleb logicky i proměnnou popisující, zda do druhého kola postoupil obhájce mandátu, protože se jednalo o první volby do Senátu.

Výsledky potvrzují závěry předchozí kapitoly. Přítomnost komunistického kandidáta je opět nevýznamným faktorem změny ve volební účasti.¹⁰ Ostatní koeficienty podporují teoretický model zdůrazňující rozhodnost volby jako klíčový faktor volební účasti. S volební účastí tyto tři proměnné souvisí v očekávaném směru. Zcela zásadním faktorem je ideologická polarizace, jejíž přítomnost ve druhém kole zvyšuje volební účast v průměru o 6 procentních bodů oproti prvnímu kolu. Jediným rozdílem oproti modelu 1 se všemi volbami je skutečnost, že koeficient těsnosti prvního kola dosahuje konvenční hladiny statistické významnosti (a očekávaného směru), i když věcně tento efekt není příliš silný. I s přihlédnutím ke specifickým příčinám volební účasti v obecních a krajských volbách, proto můžeme konstatovat, že celkový model zdůrazňující rozhodnost volby je vhodným nástrojem pro pochopení volební účasti v českých senátních volbách.

¹⁰ Zde je však třeba konstatovat velmi nízkou variaci této proměnné v roce 1996, protože komunisté se do druhého kola probojovali pouze ve třech obvodech.

Neplatné hlasy

Výsledky regresního modelu pro změnu v podílu neplatných hlasů jsou zcela nekonzistentní s teoretickým modelem vnímajícím neplatné hlasy jako výraz záměrného protestního jednání namířeného proti neúčelné politické nabídce (model 3, tabulka 4). Naopak jsou zcela konzistentní s vysvětlením neplatných hlasů jako nezáměrné chyby voliče. Koeficient žádné z politických proměnných nedosahuje konvenční hladiny statistické významnosti. Jedinou významnou proměnnou zůstává právě souběh voleb, který oproti nesouběžným volbám snižuje podíl neplatných hlasů oproti prvnímu kolu o 2,3 procentního bodu. Jedná se o jediné systematické vysvětlení propadu neplatných hlasů mezi koly. Jako kontrola robustnosti je opět odhadnut i model 4 – pouze pro volby v roce 1996, v nichž nedochází ke kontaminaci faktory specifickými pro obecní a krajské volby. Zde je potřeba připomenout, že průměrný mezikolový pokles ve všech 77 volbách v tomto roce byl pouhých 0,18 procentního bodu (oproti průměrnému poklesu o 2,83 bodu ve všech 173 volbách se souběžným prvním kolem). Jakékoli vysvětlení takto malého poklesu bude proto empiricky málo významným zdrojem volebního chování. V tomto modelu se jako jediná významná proměnná ukazuje ideologická polarizace, jak předvídá teorie o vlivu rozhodnosti volby na neplatné hlasování. To, že voliči v polarizované volbě udělují méně neplatných hlasů, je možné považovat za částečný důkaz záměrného udělování (velmi malé části) neplatných hlasů.

Změna ve volební účasti v druhých kolech mezi volebními cykly

Předchozí analýza sice poskytuje odpovědi na otázky ohledně propadu volební účasti mezi prvními a druhými koly, avšak neinformuje ohledně změny v obou jevech ve druhých kolech *mezi* volebními cykly. Předchozí zjištění také negativně ovlivňuje to, že senátní volební účast je kontaminována lokálně specifickými faktory ovlivňujícími volební účast v souběžných volbách. Pro naplnění druhého hlavního cíle je proto třeba jak eliminovat tento vliv, tak se zaměřit na srovnání propadu (změny) ve volební účasti a výskytu neplatných hlasů *mezi* volbami v jednotlivých senátních obvodech. Logika tohoto postupu opět vychází z kvaziexperimentálního přístupu (*difference-in-differences*). Závisle proměnnou opět tvoří procentní změna ve volební účasti a výskytu neplatných hlasů, avšak nikoliv mezi prvním a druhým kolem v jedné volbě, ale mezi druhými koly na začátku a na konci volebního cyklu v rámci obvodu.¹¹

Nezávisle proměnné pak vyjadřují změnu v determinantách rozhodnosti volby mezi oběma hraničními volbami. Hodnota „0“ u každé nezávisle proměnné

¹¹ Změna je počítána odečtením procentního podílu volební účasti (resp. neplatných hlasů) na začátku cyklu od podílu na konci cyklu. Kladné hodnoty tak vyjadřují nárůst podílu voličů (resp. neplatných hlasů), záporné vyjadřují pokles.

Tabulka 4. Regresní modely determinant změn ve výskytu neplatných hlasů mezi prvním a druhým kolem (první část)

	Model 3 (všechny roky)		Model 4 (pouze rok 1996)	
	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty
Konstanta	-0,926 (0,451)		-0,211 (0,117)	
Souběh prvního kola	-2,324*** (0,245)	-0,661		
Těsnost výsledku prvního kola	0,010 (0,008)	0,048	0,001 (0,002)	0,068
Koncentrace prvního kola	0,001 (0,008)	0,005	0,002 (0,002)	0,103
Ideologická polarizace	-0,156 (0,118)	-0,046	-0,156*** (0,027)	-0,608
Kandidát KSČM	0,036 (0,175)	0,008	0,072 (0,062)	0,114
Obhájce mandátu	-0,159 (0,130)	-0,043		

né znamená absenci jakékoli změny v daném případě. Tento přístup odpovídá kvaziexperimentální logice v tom smyslu, že porovnává skupinu obvodů, kde došlo mezi volbami ke změně, se skupinou obvodů, kde k žádné změně výchozích podmínek nedošlo. Oproti srovnání účasti mezi prvním a druhým kolem je však jeho nevýhodou skutečnost, že zahrnuje obtížněji obhajitelný předpoklad, že v rámci sledovaného období nedošlo k odlišně rozsáhlým sociálním, ekonomickým či hodnotovým posunům mezi obvody. Analýza s absencí kontroly takových proměnných u dlouhých časových úseků (2, 4 nebo 6 let trvání senátorského mandátu) může pouze naznačit, avšak nikoli zcela potvrdit či vyvrátit relevanci faktorů rozhodnosti politického kontextu volby na volební účast. Takový model tak sice nekontroluje vliv jiných změn na úrovni obvodů (odlišně velké změny v politické důvěře, ekonomické úrovni apod.), avšak zahrnutím dummy proměnných pro jednotlivé cykly kontroluje vliv celkových změn na celostátní úrovni.

I přes výše zmíněné problémy je postup vysvětlující změnu mezi volebními cykly doporučován oproti analýzám, které stojí na srovnání jednotek v jedi-

Tabulka 4. Regresní modely determinant změn ve výskytu neplatných hlasů mezi prvním a druhým kolem (dokončení)

	Model 3 (všechny roky)		Model 4 (pouze rok 1996)	
	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty
Těsnost výsledku druhého kola	0,000 (0,005)	0,001	0,000 (0,001)	0,003
2012	-0,650* (0,306)	-0,116		
2011	0,086 (0,871)	0,003		
2010	0,393 (0,328)	0,070		
2008	0,054 (0,305)	0,009		
2007	0,235 (0,645)	0,012		
2006	-0,109 (0,317)	-0,019		
2004	0,449 (0,284)	0,081		
2003	0,042 (0,625)	0,002		
2000	0,473 (0,300)	0,083		
1998	-2,134*** (0,321)	-0,379		
Adj R ²		0,74		0,29
N		270		77

Poznámka: Statistická významnost koeficientů: ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05.

Standardní chyby v závorkách. Referenční kategorie k interpretaci koeficientů pro roční dummy proměnné jsou případy voleb v roce 1996. Těsnost volebního výsledku měřena rozdílem mezi prvním a druhým kandidátem. Platí tedy, že čím vyšší hodnota, tím nižší těsnost výsledku.

Tabulka 5. Popisné statistiky

	Minimum	Maximum	Průměr	Směrodatná odchylka
Změna ve volební účasti mezi druhými koly	-18,60	12,97	-2,95	6,83
Změna v těsnosti výsledku prvního kola	-31,85	32,49	-2,34	11,89
Změna v koncentraci prvního kola	-30,99	18,98	-3,17	10,19
		Kladná změna (%)	Absence změny (%)	Záporná změna (%)
Změna v ideologické polarizaci		13,55	64,52	21,94
Změna v kandidátovi KSČM		14,84	76,13	9,03
Změna v obhájci mandátu		29,68	54,19	16,13

Poznámka: N = 155.

ném časovém úseku, protože umožňuje přesnější zachycení kauzálního efektu [Roberts, Seawright, Cyr 2013]. Jedním z problémů kauzálních úsudků ze statických analýz je možnost endogenity, tedy situace, kdy závisle i nezávisle proměnná jsou společně determinovány jinou proměnnou. U takových proměnných, jako je přítomnost komunistického kandidáta ve druhém kole, je riziko endogenity vysoké. Například pokud by byl model koncipován jako statická analýza srovnávající jednotky v jednom čase, vyplývalo by z něj riziko, že jak volební účast, tak přítomnost komunistického kandidáta jsou silně ovlivněny sociodemografickým složením elektorátu v obvodu. Následně by nebylo možné odhadnout velikost efektu. U srovnání stejných obvodů v čase je však toto riziko redukováno.

Do následujících modelů vstupují stejné nezávisle proměnné jako u vysvětlení mezikolové změny, avšak s tím rozdílem, že vyjadřují směr změny (či absence změny) ve druhém kole volby v jedné volbě oproti předchozím volbám ve stejném obvodu. Dichotomické proměnné jsou kódovány následovně. Pokud v následné volbě oproti předchozí nedošlo v obvodu ke změně (například v obou druhých kolech kandidoval komunist, či naopak nekandidoval ani v jedné z obou voleb), je připsána hodnota „0“. Pokud došlo ke změně směrem k větší rozhodnosti volby (například v přechozí volbě nekandidoval komunist, ale v následné ano), je zapsána hodnota „1“. Pokud došlo k opačné změně, je kódována hodnota „-1“. Stejně je postupováno i u proměnných měřících ideologickou polarizaci a to, zda je ve volbě obhajující senátor. U kontinuálních proměnných (koncentrace volby a těsnost volebního výsledku) je změna vyjádřena odečtením hodnoty v prvním cyklu od stejného údaje za následný cyklus. Kladné hodnoty

Tabulka 6. Model změn ve volební účasti mezi druhými koly v čase

	Model 5 (všechny roky)	
	Nestandardizované koeficienty	Standardizované koeficienty
Konstanta	6,196*** (0,696)	
Změna v těsnosti výsledku prvního kola	-0,047 (0,025)	-0,082
Změna v koncentraci prvního kola	0,166*** (0,029)	0,248
Změna v ideologické polarizaci	3,037*** (0,481)	0,263
Změna v kandidátovi KSCM	0,471 (0,651)	0,034
Změna v obhájci mandátu	-1,267** (0,429)	-0,123
1996–2000	2,464* (0,959)	0,133
1998–2004	9,005*** (0,984)	0,494
2000–2006	9,285*** (0,982)	0,510
2004–2010	16,105*** (0,989)	0,884
2006–2012	9,204*** (0,990)	0,513
Adj R ²		0,77
N		155

Poznámka: Statistická významnost koeficientů: ***p < 0,001, **p < 0,01, *p < 0,05. Standardní chyby v závorkách. Referenční kategorie pro koeficienty dummy proměnných je cyklus mezi lety 1996 a 1998.

pak vyjadřují zvýšení rozhodnosti volby (u koncentrace prvního kola) a snížení rozhodnosti (u těsnosti, která je měřená rozdílem mezi volebními zisky, tedy čím větší rozdíl, tím nižší těsnost). Záporné hodnoty znamenají opak a hodnota „0“ vyjadřuje absenci změny. Protože cílem je vysvětlení příčin propadu volební účasti, nejsou v datovém souboru zahrnuty specifické volby v roce 2002, kdy se konalo druhé kolo souběžně s obecními volbami a došlo zde mezi oběma koly k nárůstu volební účasti i výskytu neplatných hlasů. K vyloučení volebního cyklu předcházejícího rok 2002 (cyklus 1996–2002) i následujícího tento rok (2002–2008) došlo i proto, že souběh voleb může ovlivňovat senátní volební účast a výskyt neplatných hlasů neznámými lokálně specifickými faktory determinujícími volební účast v souběžných (krajských či obecních) volbách. Celkem tedy do analýzy vstupují senátní obvody v šesti volebních cyklech. Popisné statistiky pro proměnné z tohoto modelu jsou uvedeny v tabulce 5.

Přestože model 5 (tabulka 6) poskytuje zcela jiný druh informace než model 1, i tento nezávislý test potvrzuje vysokou relevanci rozhodnosti volby pro vysvětlení české volební účasti. Oba dva faktory, které byly významné v modelu 1, jsou ve stejném směru významné i zde. V těch obvodech, kde se mezi volbami posílila koncentrace prvního kola volby, pozorujeme v průměru i vyšší volební účast v následné volbě. Pokud v daném obvodu dojde ke změně z ideologicky homogenního druhého kola k ideologicky polarizovanému druhému kolu, volební účast se v něm o tři procentní body zvýší oproti situacím, kdy k takové změně nedošlo. Pokud dojde k opačné změně, volební účast se v obvodu o stejnou hodnotu sníží.¹² Ani těsnost volebního výsledku, ani přítomnost komunistického kandidáta opět nepřispívají významně k vysvětlení změn ve volební účasti. Zajímavý je význam proměnné pro obhájce mandátu. Znovu se totiž potvrzuje zcela opačný směr jejího působení, než který předpovídá teorie. Přítomnost obhájce mandátu ve druhém kole v obvodu tam, kde obhájce předtím nekandidoval, celkově snižuje volební účast.

¹² Tento model předpokládá, že vliv změny jednotlivých proměnných je symetrický, tedy že pozitivní změna (např. změna z ideologicky nepolarizované volby na polarizovanou) je doprovázena stejně velkým efektem (pouze v opačném směru) u opačné změny. Tento předpoklad byl ověřován vytvořením dvou dummy proměnných z původních proměnných vyjadřujících změny a zahrnutím těchto párů proměnných do stejného modelu. První proměnná tak vyjadřuje pozitivní změnu, druhá pak negativní změnu. Jejich koeficienty jsou interpretovatelné vzhledem k referenční kategorii případů párů voleb, mezi nimiž žádná změna nenastala. Například, u změny v ideologické polarizaci se ukazuje, že pozitivní změna je spojena se zvýšením volební účasti o 2,5 procentních bodů a negativní změna snížením o 3,7 bodů oproti obvodům, v nichž k žádné změně v ideologické polarizaci nedošlo. Pokud obhájce mandátu kandiduje tam, kde předtím žádný nekandidoval, volební účast mezi cykly poklesne o 0,8 bodu a při opačné změně vzroste o 2,1 bodu oproti situacím, kde ke změnám nedošlo. Výsledky tohoto modelu nejsou prezentovány z důvodu úspory místa.

Závěr

I přes relativní metodologické nevýhody obou použitých postupů pro vysvětlení propadu ve volební účasti ve druhých kolech senátních voleb, jsou získaná zjištění poměrně robustní právě díky použití tří odlišných testů. Důkazy nasvědčují tomu, že faktory zvyšující rozhodnost volby a tím i smysluplnost hlasování mají zásadní roli pro vysvětlení propadu ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem, změny ve volební účasti ve druhém kole ve stejném obvodu oproti předchozímu cyklu volby i změn v celkové volební účasti napříč všemi uskutečněnými volbami do roku 2012. Zejména se jedná o rozlišitelnou ideologickou nabídku kandidátů na senátora a v menší míře o koncentraci prvního kola volby. Rovnocenným vysvětlením všech tří typů změn je to, zda se volby konají souběžně s obecními či krajskými volbami. Oprávnění voliči se méně účastní druhých kol v čase i oproti kolům prvním, protože hlasování je v nich méně účelné: programová nabídka není dostatečně atraktivní, nemohou podpořit jimi preferovaného kandidáta z prvního kola a náklady na účast jsou vyšší tím, že kolo není doprovázeno jinými volbami.

Je možné, že determinanty vývoje volební účasti v senátních volbách se výrazně liší od příčin charakterizujících propad volební účasti ve volbách do Poslanecké sněmovny. V nich nebyl potvrzen vliv vnímaných programových odlišností mezi stranami na volební účast [Linek 2013: 238–239]. V kontrastu s poslaneckými volbami se ale ukazuje, že v senátních volbách voliči svou účast přizpůsobují tomu, jak silné programové odlišnosti mezi kandidáty jim volba nabízí. Tento rozpor je však možné interpretovat specifickostí druhého kola voleb oproti jiným typům voleb. Zatímco v poslaneckých volbách s poměrným zastoupením, ale i v prvních senátních kolech, je volič konfrontován s kompletní ideologickou nabídkou, ze které může vybírat programově blízké strany a kandidáty, ve druhých kolech je tato nabídka uměle omezena na pouhé dva kandidáty. Toto omezení se ukazuje jako škodlivé pro volební účast, pokud se do druhého kola dostanou dva ideologicky blízcí kandidáti, mezi kterými následně řada občanů nenachází programové odlišnosti, a proto se volby nezúčastní.

Zde provedená zjištění jsou dále v rozporu jak s teoretickými modely [Downs 1957; Riker, Ordeshook 1968], tak s výsledky jejich empirických testů ohledně vlivu těsnosti výsledku na volební účast. Zatímco v nejbližše srovnatelných případech dvoukolové volby v Maďarsku a Francii byla nalezena velmi silná souvislost mezi propadem ve volební účasti a těsností prvního kola [Fauvelle-Aymar, Francois 2006; Indridason 2008; Simonovits 2012], model pro mezikolové změny ve všech českých senátních obvodech tento motiv rozhodnutí voličů nepotvrzuje. O příčinách této odlišnosti je možné pouze spekulovat. Nabízí se však vysvětlení odlišností stranických systémů v zákonodárných sborech všech tří zemí. V Maďarsku i Francii je volební soutěž bipolárně strukturovaná na ose levice–pravice, ve Francii se jedná o dva bloky politických stran, v Maďarsku o dvě strany. Volby do českého Senátu však doprovází výrazná fragmentace stranické soutěže [Lebeda 2011], která nevedla k ustavení bipolárního stranického systému. Je tak

možné, že efekt těsnosti na volební účast je interaktivně podmíněn právě jednoznačnou bipolární strukturací stranického systému, kde voliče k volbám přivede nejen nízký rozdíl v zisku hlasů mezi oběma postupujícími kandidáty, ale i výrazný ideologický rozdíl mezi nimi. Této hypotéze by nasvědčoval i model vysvětlující mezikolovou změnu ve volební účasti výhradně v roce 1996. Právě v nejvíce koncentrované volbě ze všech ostatních senátních voleb (průměrný zisk dvou nejméně úspěšných kandidátů v obvodech byl 58,9 %) a ve volbě, kde se vyskytoval druhý nejvyšší podíl ideologicky polarizovaných obvodů (64,9 %), se nízký, ale statisticky významný vliv těsnosti na volební účast prokazuje.

Na základě významu jediného koeficientu v modelu pro rok 1996 (přítomnost ideologicky polarizované volby snižuje podíl odevzdaných neplatných hlasů) je možné velmi malou část neplatných hlasů v senátních volbách skutečně připisat záměrnému jednání voličů, kteří tímto způsobem reagují na nízkou rozhodnost volby z důvodu nedostatečné programové nabídky. Zejména ve druhých kolech se může jednat o politicky relevantní jev, protože o vítězi zde často rozhoduje velmi malý počet hlasů. Provedená analýza na všech případech voleb však také naznačuje, že obrovský výskyt neplatných hlasů v prvních kolech senátních voleb nesouvisí se záměrným rozhodnutím voličů vhodit neplatný hlas jako důsledek protestu či nezájmu o politiku. Vše naopak nasvědčuje tomu, že se jedná o nezáměrnou chybu voličů, kteří chtějí vhodit pozitivní hlas preferovanému kandidátovi, ale kteří se dopustí omylu při hlasování v institucionálním kontextu souběžných voleb. Nejpravděpodobnější příčinou tohoto omylu je změna obálek pro senátní volby s obálkou ve volbách do krajského nebo obecního zastupitelstva. Toto zjištění je alarmující, protože právě první senátní kola vykazují největší výskyt neplatných hlasů ve srovnání se všemi ostatními druhy voleb v Česku. Navíc v kontextu již tak nízké volební účasti v senátních volbách se rozsáhlá úroveň neplatného hlasování stává významným problémem pro legitimitu zvolených senátorů a chyba voličů může mít důležité dopady na to, kdo bude v prvním kole zvolen či kdo postoupí do kola druhého. Řešení tohoto problému nemusejí být složité. Zřejmě nejjednodušším je zavedení společné hlasovací listiny pro senátní volby i pro volby do zastupitelstev, na níž by v souběžných volbách volič vyznačil své preference pro oba druhy voleb.

Je také možné formulovat doporučení ohledně institucionálního nastavení volebního systému pro volby do českého Senátu. Jako překážka pro volební účast se ukazuje nízká koncentrace volby (resp. vysoký počet kandidátů v prvních kolech) a malá ideologická či programová nabídka, která je voliči předkládána. Obě charakteristiky jsou typické pro systém absolutní většiny používaný pro volby do Senátu. I při zachování jednomandátových obvodů se však nabízejí alternativy. Fragmentace na úrovni kandidátů bývá výrazně nižší v jednokolových systémech prosté většiny či v systémech kvalifikované relativní většiny [Mainwaring, Shugart 1997; Jones 1999, 2004; Kouba 2014]. Oba systémy nabízejí oproti absolutní většině silnější pobídky pro vytváření předvolebních aliancí a koncentraci zvyšuje i to, že voliči více hlasují strategicky.

Zvážení těchto alternativ je však vhodné i z toho důvodu, že by buď zcela eliminovaly (doplnkové hlasování [viz Chytilék 2005], prostá většina, alternativní hlasování), nebo snížily pravděpodobnost konání (kvalifikovaná relativní většina, *double-complement rule* [viz Shugart, Carey 1992]) druhého kola. Systém absolutní většiny je často obhajován s poukazem na to, že vítězný kandidát musí získat v hlasování nadpoloviční podporu voličů, což posiluje jeho legitimitu. Avšak v kontextu českých senátních voleb je tento argument problematický právě kvůli obrovskému poklesu volební účasti mezi prvním a druhým kolem. Ve druhém kole často vítězný kandidát získává *méně* hlasů, než kolik získal v kole prvním. Je iluzorní předpokládat, že takto zvolený senátor by měl výhodu oproti senátorovi zvolenému sice v jediném kole a s méně než 50 procenty hlasů, ale s vyšší volební podporou. V českém senátním kontextu se s dvoukolovým hlasováním absolutní většinou nedostavila ani často zmiňovaná výhoda tohoto systému ve smyslu bipolární stranické soutěže. Konečně nezanedbatelnou výhodou jednokolové volby je i otázka finančních nákladů na organizaci druhého kola [Chytilék 2005: 23]. Eliminace (či redukování četnosti) druhého kola volby by zvýšila volební účast v rozhodujícím kole volby, zajistila by vyšší podíl hlasů pro první dva kandidáty, zvýšila by rozhodnost volby efektivnější programovou nabídkou a uspořila by veřejné finanční prostředky.

KAREL KOUBA působí na katedře politologie a evropských studií Univerzity Palackého v Olomouci a na katedře politologie Univerzity Hradec Králové. Zabývá se výzkumem v oblasti srovnávací politologie. Odborně se zaměřuje na otázky politických institucí a volebního chování v postkomunistických a latinskoamerických zemích.

Literatura

- Aldashev, G., G. Mastrobuoni. 2010. „Invalid Ballots and Electoral Competition.“ *Carlo Alberto Notebooks* 153: 1–40.
- Aldrich, J. H. 1993. „Rational Choice and Turnout.“ *American Journal of Political Science* 37 (1): 246–278, <http://dx.doi.org/10.2307/2111531>.
- Blais, A., R. K. Carty. 1990. „Does Proportional Representation Foster Voter Turnout.“ *European Journal of Political Research* 18: 167–181, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6765.1990.tb00227.x>.
- Carter, J. R. 1984. „Early Projections and Voter Turnout in the 1980 Presidential Election.“ *Public Choice* 43: 195–202, <http://dx.doi.org/10.1007/BF00140833>.
- Cisneros, G. 2013. „Movilización, escolaridad y voto nulo. La elección federal de 2009 en México.“ *Política y gobierno* 20 (1): 39–78.
- Colomer, J. 2007. „Non-Median and Condorcet-loser Presidents in Latin America: A Factor of Instability.“ Paper prepared for the 2007 Annual Meeting of the American Political Science Association Chicago, August 30th – September 2nd.
- Cox, G. W. 1988. „Closeness and Turnout: A Methodological Note.“ *The Journal of Politics* 50 (3): 768–775, <http://dx.doi.org/10.2307/2131467>.

- Dettrey, B., L. Schwindt-Bayer. 2009. „Voter Turnout in Presidential Democracies.“ *Comparative Political Studies* 42 (10): 1317–1338, <http://dx.doi.org/10.1177/0010414009332125>.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Dalton, R. J. 2008. „The Quantity and the Quality of Party Systems Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences.“ *Comparative Political Studies* 41 (7): 899–920, <http://dx.doi.org/10.1177/0010414008315860>.
- Fauvelle-Aymar, C., A. Francois. 2006. „The Impact of Closeness on Turnout: An Empirical Relation Based on a Study of a Two-round Ballot.“ *Public Choice* 127: 469–491, <http://dx.doi.org/10.1007/s11127-005-9004-x>.
- Fornos, C. A., T. J. Power, J. C. Garand. 2004. „Explaining Voter Turnout in Latin America, 1980 to 2000.“ *Comparative Political Studies* 37 (8): 909–940, <http://dx.doi.org/10.1177/0010414004267981>.
- Franklin, M. N. 2004. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511616884>.
- Geys, B. 2006. „Explaining Voter Turnout: A Review of Aggregate-level Research.“ *Electoral Studies* 25: 637–663, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2005.09.002>.
- Gregor, K., M. Pink. 2011. „Senátní volby 2010 a voličské přesuny mezi prvním a druhým kolem.“ *Středoevropské politické studie* 13 (2–3): 220–245.
- Hair, J. F., R. E. Anderson, R. L. Tatham, W. C. Black. 1995. *Multivariate Data Analysis*. New York: Macmillan.
- Hill, L., S. Young. 2007. „Protest or Error? Informal Voting and Compulsory Voting.“ *Australian Journal of Political Science* 42 (3): 515–521, <http://dx.doi.org/10.1080/10361140701513646>.
- Hirczy, W. 1994. „The Impact of Mandatory Voting Laws on Turnout: A Quasi-experimental Approach.“ *Electoral Studies* 13 (1): 64–76, [http://dx.doi.org/10.1016/0261-3794\(94\)90009-4](http://dx.doi.org/10.1016/0261-3794(94)90009-4).
- Chytilék, R. 2005. „Volby 2004 a strategické účinky volebních systémů.“ *Středoevropské politické studie* 6 (1): 13–25.
- Inridason, I. H. 2008. „Competition & Turnout: The Majority Run-off as a Natural Experiment.“ *Electoral Studies* 27: 699–710, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2008.05.006>.
- Jacobson, G. C. 1997. *The Politics of Congressional Elections*. 4th ed. New York: Longman.
- Jones, M. 1999. „Electoral Laws and the Effective Number of Candidates in Presidential Elections.“ *Journal of Politics* 61 (1): 171–184, <http://dx.doi.org/10.2307/2647780>.
- Jones, M. 2004. „Electoral Institutions, Social Cleavages, and Candidate Competition in Presidential Elections.“ *Electoral Studies* 23 (1): 73–106, [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-3794\(02\)00056-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-3794(02)00056-2).
- Kouba, K. 2014. „Důsledky prezidentských volebních systémů v Latinské Americe.“ *Politologická revue* 20 (1): 27–48.
- Lebeda, T. 2011. „Dopady dvoukolového většinového systému na reprezentaci stran v českém Senátu.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (2): 243–271.
- Linek, L. 2013. *Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990–2010*. Brno: CDK.
- Malcová, K. 2012. „Lokální aspekt volební podpory kandidátů do Senátu Parlamentu ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (2): 283–313.
- Mainwaring, S., M. Shugart. 1997. „Conclusion: Presidentialism and the Party System.“ Pp. 394–439 in S. Mainwaring, M. S. Shugart (eds.). *Presidentialism and Democracy in*

- Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139174800>.
- McAllister, I., T. Makkai. 1993. „Institutions, Society, or Protest? Explaining Invalid Votes in Australian Elections.“ *Electoral Studies* 12: 23–40, [http://dx.doi.org/10.1016/0261-3794\(93\)90004-4](http://dx.doi.org/10.1016/0261-3794(93)90004-4).
- Neter, J., W. Wasserman, M. H. Kutner. 1989. *Applied Linear Regression Models*. Homewood, IL: Irwin.
- Nový, M. 2013. „Mobilizace proti levici? Stranické konsekvence volební účasti v kontextu postkomunismu.“ *Středoevropské politické studie* 15 (1): 25–39, <http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2012.1.25>.
- Power, T. J., J. C. Garand. 2007. „Determinants of Invalid Voting in Latin America.“ *Electoral Studies* 26: 432–444, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2006.11.001>.
- Riker, W., P. C. Ordeshook. 1968. „A Theory of the Calculus of Voting.“ *American Political Science Review* 62 (1): 25–42, <http://dx.doi.org/10.2307/1953324>.
- Roberts, A., J. Seawright, J. Cyr. 2013. „Do Electoral Laws Affect Women’s Representation?“ *Comparative Political Studies* 46 (12): 1555–1581, <http://dx.doi.org/10.1177/0010414012463906>.
- Rosenthal, H., S. Sen. 1973. „Electoral Participation in the French Fifth Republic.“ *American Political Science Review* 67 (1): 29–54, <http://dx.doi.org/10.2307/1958526>.
- Shugart, M., J. Carey. 1992. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139173988>.
- Simonovits, G. 2012. „Competition and Turnout Revisited: The Importance of Measuring Expected Closeness Accurately.“ *Electoral Studies* 31: 364–371, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2012.01.009>.
- Smets, K., C. van Ham. 2013. „The Embarrassment of Riches? A Meta-analysis of Individual-Level Research on Voter Turnout.“ *Electoral Studies* 32 (2): 344–359, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.006>.
- Ugla, F. 2008. „Incompetence, Alienation, or Calculation? Explaining Levels of Invalid Ballots and Extra-Parliamentary Votes.“ *Comparative Political Studies* 41 (8): 1141–1164, <http://dx.doi.org/10.1177/0010414007301702>.
- Volby do orgánov samosprávnych krajov 2013* [online]. 2013. Štatistický úřav Slovenskej republiky [cit. 13. 10. 2014]. Dostupné z: http://volby.statistics.sk/osk/osk2013/VUC/download_sk.html.
- Zulfikarpasic, A. 2001. „Le vote blanc: Abstention civique ou expression politique?“ *Revue Française de Science Politique* 51: 247–268, <http://dx.doi.org/10.3406/rfsp.2001.403618>.